

УДК 342.734

ТЛУМАЧЕННЯ СУТНОСТІ І ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Назаренко О.Л.

Національна академія Служби безпеки України

Тлумачення сутності соціального захисту, його предмета та об'єкта, постановки нових завдань, принципів і механізмів реалізації соціального захисту військовослужбовців, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Такий захист обумовлений необхідністю удосконалення оперативно-службової діяльності спецслужб в умовах розвитку демократії та гласності в Україні.

Ключові слова: соціальний захист, сутність, соціальна допомога, додатковий соціальний захист, види соціального захисту, військовослужбовці.

Постановка проблеми. Соціальний захист є одним із видів суспільних відносин й особливою формою реалізації права на захист. Незважаючи на суспільний інтерес до цієї проблеми наукові дослідження сутності соціального захисту та тлумачення правових норм характеризуються низкою проблем, наявність яких потребує глибокого осмислення. З'ясування сутності соціального захисту військовослужбовців, його ролі і місця в забезпеченні миру і безпеки держави набуває особливої актуальності у складних сучасних умовах. Поняття «соціальний захист» не має точного законодавчого визначення і потребує подальшого удосконалення.

У законах та інших нормативно-правових актах України недостатньо повно викладена сутність соціального захисту військовослужбовців, що може впливати на життя, безпеку, процеси державотворення та інші життєво важливі процеси, що відбуваються в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми тлумачення сутності та змісту соціального захисту завжди були предметом дискусій при дослідженні прав людини на захист. Серед вчених, які займалися дослідженням соціального захисту, необхідно відзначити таких, як: В. С. Андреев, В. Андрушко, В. Бакіров, І. Бондар, Л. Гончарук, В. Дем'янишин, В. Котюк, О. Красавчиков, А. Крупник, С. Прилипко, О. Процевський, Б. Сташків, Г. Чанишева, О. Ярошенко та ін.

Серед зарубіжних вчених необхідно визначити таких як В. Артс, Р. Титмус, П. Пірсон, М. Ганслі Теренс, Й. Хендшель, П. Таундсен, С. Брю, М. Вебер, Дж. Гелбрейт, Р. Даль, Дж.М. Кейнс, Х. Ламиерт, А. Маршалл, А. Пігу, П. Самуельсон, М. Фрідмен, Ф. Хайек, П. Хейне та багато інших.

Дослідженням соціальних гарантій займалися такі вчені, як: Д. Богиня, І. Бондар, В. Брич, М. Гребенюк, І. Вітик, І. Гнибіденко, А. Гончаров, О. Грішнова, І. Гуцин, Е. Дмитренко, Ю. Дмитренко, О. Єрмаков, О. Логінов, Б. Надточій, В. Новіков, В. Омельчук, В. Папієв, А. Попов, В. Полянський, І. Сирота, М. Стрельбицький, Д. Феценко, В. Яценко та ін.

Не зважаючи на значний доробок, внесений відомими науковцями в розгляд даної проблеми, на сьогодні питання визначення і сутності соціального захисту не достатньо досліджено.

Це пов'язано, насамперед, з тим, що законодавче визначення соціального захисту військовослужбовців не є досконалим та потребує більш чіткого врегулювання.

Метою даної статті є аналіз сучасного наукового визначення поняття «соціальний захист» військовослужбовців, його змісту, виокремлення складових, визначення ролі і місця соціального захисту в національній безпеці.

Визначаючи сутність соціального захисту, слід керуватися положеннями Конституції України, іншими нормативно-правовими актами України, міжнародними актами, довідковою та енциклопедичною літературою, іноземними джерелами, світовим досвідом розвитку державотворення.

Виклад основного матеріалу. Соціальний захист – це засіб збереження стабільності та злагоди в суспільстві, що трансформується, інструмент, за допомогою якого держава може впливати на життя людей.

Соціальні відносини – це відносно самостійний специфічний вид суспільних стосунків, який виражає діяльність соціальних суб'єктів з приводу їх неоднакового положення в суспільстві і ролі в суспільному житті. Соціальний захист є формою соціальної взаємодії громадянина й держави і завжди взаємопов'язаний з іншими відносинами в системі суспільних відносин.

Ю. Хабермас вважає, що розвинена система соціального захисту стає політичним змістом масової демократії. Політична система не в змозі добитися безмежної лояльності мас і тому для додання легітимності своїх дій повинна пропонувати державні ті соціальні програми, виконання яких повинна забезпечувати [1].

Важливим фактором, що відрізняє різні моделі соціального захисту один від одного, є структура і конфігурація (поєднання) найважливіших їх інститутів (соціального забезпечення, соціальної допомоги, соціальної адаптації), медичної допомоги і освіти; розміри ресурсів, що спрямовуються на їх функціонування, а також домінуюча роль одного з інститутів соціального захисту.

У даній статті ми розглядаємо соціальні відносини, їх сутність та зміст, у такій послідовності, а саме: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні гарантії, соціальну адаптацію і соціальну реабілітацію.

Перш за все, необхідно установити, що розуміється під поняттям «соціальний захист», які існують підстави такого захисту та категорії осіб, які підпадають під дані норми.

У суспільних відносинах у сутність поняття соціального захисту досить часто вкладається абсолютно різний зміст, а саме: тлумачення терміну «соціальний захист» пов'язане із прийняттям закону США про соціальний захист (Social Security Act) у 1935 році. Його автор, на той час президент Сполучених штатів Америки Франклін Рузвельт, назвав новий законодавчий акт «наріжним каменем у системі, яка будується зараз, але у жодному разі не завершується» [2, с. 102]. Науковці неодноразово намагались надати визначення поняттю «соціальний захист».

Так, Б.І. Сташків вважає, що «соціальний захист» – це види і форми матеріального забезпечення, що надаються на умовах, передбачених законом чи договором, зі спеціально створених для цього фондів особам, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування.

Соціальний захист здійснює суспільство та держава та їх структурні елементи. Вважається, що всі, без винятку, державні структури в межах своєї компетенції зобов'язані займатися соціальним захистом певних груп населення. Такий же моральний обов'язок лежить на сім'ї, церкві, громадських організаціях і політичних партіях тощо. Соціальному захисту підлягають усі, без винятку, члени суспільства незалежно від майнового і соціального стану тощо (соціальному забезпеченню підлягають не всі, а тільки ті, що знаходяться в складній життєвій ситуації) [3, с. 30].

Н.Б. Болотіна, висловлює точку зору, що право людини на соціальний захист є одним із найважливіших конституційних прав громадян. Це право засноване на ст. 46 Конституції України, яка передбачає право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Вчена зазначає, що право соціального захисту – нова галузь національного права, яка перебуває на етапі становлення [4, с. 5].

Соціальний захист населення лежить у площині соціальної функції держави. Основним призначенням соціальної функції є забезпечення людині гідного існування, вільного розвитку особистості, захисту сім'ї, соціальної справедливості і соціальної захищеності.

Як вказує Б.С. Стичинський – соціальний захист – окремий предмет регулювання, й сукупність власних юридичних засобів впливу держави на учасників регульованих суспільних відносин, і найважливіше в них – бажання держави в розвитку регулювання даних відносин [5, с. 86-87].

Соціальний захист військовослужбовців – державна підтримка з надання правової, фінансової, матеріальної допомоги, а також створення соціальних гарантій.

При дослідженні сутності феномену «соціальний захист» заслуговує на увагу і підхід,

розроблений Комісією соціального розвитку ООН. Відповідно до вказаного підходу, соціальний захист розуміється як комплекс стратегій і програм державних і приватних секторів, які здійснюються суспільством у зв'язку з різними непередбачуваними обставинами з метою компенсації відсутності чи суттєвого обмеження прибутків від трудової діяльності, надання допомоги сім'ям з дітьми, а також забезпечення людей медичним обслуговуванням та житлом [6, с. 22-23].

Враховуючи наведене визначення, Комісія соціального розвитку виділяє ряд загальних моментів, а саме: соціальний захист включає в себе комплекс заходів, які застосовуються у суспільстві у якості реакції на ризики, масштаби яких вважаються неприйнятними; в основі соціального захисту лежать такі цінності, як суспільна солідарність, почуття відповідальності і самопомоги; соціальний захист має на меті сприяти як подоланню абсолютної бідності та вразливості найбідніших верств населення, так і захищеність тих, хто на даний момент має достатньо високий рівень життя, від наслідків непередбачених потрясінь і подій, пов'язаних із життям людини.

У Конституції України передбачено гарантії прав громадян на соціальний захист, зокрема такі, як законодавче закріплення основ соціального захисту, форм і видів пенсійного забезпечення (пункт 6 частини першої статті 92), визначення джерел державного соціального забезпечення (частина друга статті 46), контроль за використанням коштів Державного бюджету України (стаття 98) [7].

На жаль, до теперішнього часу законодавчого визначення терміну «соціальне забезпечення» в Україні немає. Так, у ч. 1 ст. 46 Конституції України проголошує, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [7].

У сучасній науці багато науковців надають поняттю «соціальне забезпечення» пріоритетного значення. Так, одні з них визначають «соціальне забезпечення» як сукупність суспільних відносин між громадянами, з одного боку, й органами держави, місцевого самоврядування, організаціями з приводу надання громадянам за рахунок спеціальних фондів, бюджетних коштів, медичної допомоги, пенсій, допомог і інших видів забезпечення у випадку настання життєвих обставин, що тягнуть за собою втрату чи зниження доходу, підвищені витрати, малозабезпеченість, бідність – з іншого [8, с. 58].

Так, Б.І. Сташків у свою чергу вважає, що «соціальне забезпечення» – це види і форми матеріального забезпечення, що надаються на умовах, передбачених законом чи договором, зі спеціально створених для цього фондів особам, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування [9].

При цьому А. Гончаров вказує, що на етапі переходу до ринку поняття «соціальний за-

хист» замінило поняття «соціальне забезпечення», яке використовувалося в радянській економіці, де характеризувало специфічну організаційно-правову форму соціального захисту, що здійснювався безпосередньо державою [10, с. 126-128].

До цього ж, І.В. Гуцин визначає право соціального забезпечення як сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, що виникають під час здійснення заходів щодо забезпечення престарілих та непрацездатних громадян грошовими (пенсії, допомоги, компенсації) і натуральними (протезування, засоби пересування для інвалідів, ортопедичні вироби) матеріальними благами аліментарного характеру, а також заходів з надання громадянам послуг і пільг [11].

Так, С.М. Ланцев вважав, що суспільство зобов'язане утримувати непрацездатного, але не повинно задовольняти усі його потреби, в тому числі нерациональні. Воно в змозі і повинно обмежувати свої витрати на рівні, що дозволяє задовольнити тільки ті потреби, які є науково-обґрунтованими та раціональними. [12, с. 9-14].

Вивчаючи розвиток національної наукової школи права соціального забезпечення в Україні, І.М. Сирота наголошує на особливому значенні права соціального забезпечення в умовах сьогодення. Зростання ролі соціального забезпечення, вплив його на усі сторони життя людини якісно змінили і саму галузь права соціального забезпечення, і характер її взаємодії з іншими галузями права [13, с. 141-146].

Державні соціальні гарантії – це установлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, установлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» держава гарантує забезпечення основних потреб громадян на рівні установлених законом державних соціальних стандартів і нормативів [14].

Основні державні соціальні гарантії установлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. До числа основних державних соціальних гарантій входять: 1) мінімальний розмір заробітної плати; 2) мінімальний розмір пенсії за віком; 3) неоподатковуваний мінімум доходів громадян; 4) розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, установленого законом.

Разом з тим, розміри соціальних виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави, проте мають забезпечувати конституційне право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, гарантоване статтею 48 Конституції України.

Відповідно до Закону України «Про державні гарантії соціального захисту військовослуж-

бовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їхніх сімей», мають право на безоплатну соціальну і професійну адаптацію [15].

Соціальна адаптація – це взаємозумовлений процес пристосування індивіда до соціального середовища і пристосування суспільства до потреб особистості через їх задоволення. Відповідність між рівнем соціальних потреб і рівнем їх задоволення визначає рівень соціальної адаптації.

Виділяють такі компоненти соціальної адаптації: соціально-побутова, економічна, комунікативна, регулятивна і самореалізація.

Соціальна адаптація військовослужбовців до цивільного життя – пристосування звільненого в запас військовослужбовця до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії. Адаптація пов'язана з прийняттям індивідом різних соціальних ролей, адекватним відображенням себе і своїх соціальних зв'язків. Вона відіграє вирішальну роль в соціалізації особистості. Порушенням адаптації вважають асоціальну поведінку, маргінальність, алкоголізм, наркоманію.

Варто зазначити, що на базі Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України створено реєстр суїцидів серед військовослужбовців і демобілізованих із зони конфлікту на Донбасі. За період проведення антитерористичної операції (АТО) на Донбасі понад 500 українських військових закінчили життя самогубством внаслідок посттравматичного синдрому.

За результатами аналітичної роботи фахівці національного державного інституту соціальної та судової психіатрії МОЗ України визначили – майже 85% суїцидів скоюють учасники АТО у віці до 40 років, більшу частину з них складають особи до 30 років (45,5% від усіх). Також зазначається, що в значній кількості самогубств не було роботи, тобто вони не були соціально адаптовані після демобілізації, а також потребували соціальної реабілітації [16].

Соціальна реабілітація – комплекс заходів, спрямованих на відновлення людини в правах, соціальному статусі, здоров'ї, дієздатності. Цей процес націлений не тільки на відновлення здатності людини до життєдіяльності в соціальному середовищі, але і самого соціального середовища, що зазнало негативних змін внаслідок соціальних причин.

Соціальна реабілітація націлена на сприяння позитивним змінам у житті індивіда чи соціальної групи. Як технологія соціальної роботи соціальна реабілітація проводиться завдяки законодавству і сформованим підходам в практиці роботи соціальних служб: реалізація програм і проектів, діяльність реабілітаційних центрів, реабілітація як система підтримки найбільш соціально уразливих верств населення.

Висновок. Отже, взаємозв'язок між соціальною державою та індивідуумом є особливим,

а соціальний захист – один з визначальних принципів втілення в життя вимог соціальної держави.

Виконання законодавчих норм соціального захисту носить обов'язковий характер.

Крім того, соціальний захист є конституційною вимогою, закріпленою у відповідних статтях. Без реалізації цієї норми у повсякденному житті залишатимуться гаслами й деклараціями, що може негативно позначатися на результативності оперативно-службової діяльності військовослужбовців.

Результат нашого наукового дослідження дозволяє зробити висновок про те, що словосполучення «соціальний захист» є тим поняттям, яке найбільш повно відображає похідні складові елементи: соціальне забезпечення, соціальні гарантії, соціальна адаптація і соціальна реабілітація.

Таким чином, соціальний захист військовослужбовців – це чіткий концептуальний механізм, за допомогою якого досягається соціальна захищеність військовослужбовця при виконанні ним службових обов'язків.

Список літератури:

1. Хабермас Ю. Відносини між системою і життєвим світом в умовах пізнього капіталізму // Теорія та історія економічних і соціальних інститутів і систем. Альманах THESIS. 1993. Вип. 2. С. 127.
2. The Encyclopedia Americana. Complete in thirty volumes. – New York, 1973. – Vol. 25. – P. 102.
3. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б.І. Сташків. – Чернівці: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. – 692 с.
4. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / авт.: С.М. Прилипко, Г.С. Гончарова, В.В. Юровська, О.О. Копельцева; за заг. ред. В.В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 126 с.
5. Стичинський Б. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку / Б. Стичинський // Право України. – 2002. – № 6. – С. 85-89.
6. Усиление социальной защиты и уменьшение уязвимости в условиях глобализации в мире: Доклад Генерального Секретаря Комиссии социального развития ООН. 39 сессия. М.: Юркнига. – 2001. – 120 с.
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Шайхатдинов В.Ш. Система социальной защиты и обеспечения населения современной России / Шайхатдинов В.Ш. – Екатеринбург, 1999. – 325 с.
9. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення / Б. Сташків // Право України – 2000. – № 5. – С. 24-26.
10. Гончаров А. Поняття соціального захисту / А. Гончаров // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 10(166). – С. 126-128.
11. Гуцин И.В. Право социального обеспечения Республики Беларусь: учеб. пособие. В 2 ч. / И.В. Гуцин. – Гродно, ГрГУ. – 1993. – Ч. 1. – 106 с.
12. Ланцев М.С. Социально-экономические основы дифференциации обеспечения нетрудоспособных / М.С. Ланцев // Вопросы теории и практики социального обеспечения. – 1978. – № 1. – С. 9-14.
13. Сирота И.М. Развитие национальной научной школы права социального обеспечения в Украине / И.М. Сирота // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Т. 2. – 2003. – С. 141-146.
14. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
15. Закон України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їхніх сімей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1763-15>.
16. Аналітична робота фахівців національного державного інституту соціальної та судової психіатрії МОЗ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ligazakon.net/lawnews/doc/NZ175192-stvoreno-viyskovosluzhbvtiv-samohubstviv?role=URIST&type=ep#liga>.

Назаренко Е.Л.

Национальная академия Службы безопасности Украины

ТОЛКОВАНИЕ СУЩНОСТИ И СОДЕРЖАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Аннотация

Толкование сущности социальной защиты, его предмета и объекта, постановки новых заданий, принципов и механизмов реализации защиты вызвано потребностью дальнейшего развития демократии в Украине. В статье раскрываются толкование, сущность, состав, виды социальной защиты.

Ключевые слова: социальная защита, сущность, социальная помощь, дополнительная социальная защита, виды социальной защиты, военнослужащие.

Nazarenko E.L.

National Academy of Security Service of Ukraine

INTERPRETATION OF ESSENCE AND MAINTENANCE OF SOCIAL DEFENCE OF SERVICEMEN

Summary

Interpretation of the essence of social protection, its subject and object, setting new tasks, principles and mechanisms for the implementation of protection is caused by the need for further development of democracy in Ukraine. The article reveals the interpretation, essence, composition, types of social protection of servicemen.

Keywords: social defense, social security, social assistance, additional social defense, forms of social defense, servicemen.